

KS. MAREK T. ZAHAJKIEWICZ

POLSKIE ARCHIWA KOŚCIELNE – LICZĄCE SIĘ ZASOBY I OBIEKT ZAINTERESOWAŃ BADAWCZYCH

Po II wojnie światowej Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych kierując się między innymi chęcią ujednoczenia i doprecyzowania terminologii używanej w polskim języku archiwalnym, wydała specjalny słownik. Na jego kartach znajdujemy krótkie i trafne podanie określenia archiwum. Przez pojęcie to rozumiana jest: „instytucja powołana do zabezpieczania, gromadzenia, porządkowania, konserwacji, przechowywania i udostępniania akt, które utraciły już swą pierwotną użyteczność bieżącą, uznane zostały wobec tego za zbędne w kancelarii czy składnicy akt, a zasługują na zachowanie”¹. Archiwistę oczekuje więc praca na trzech etapach:

1. Naprzód należy znaleźć i zaopiekować się aktami zasługującymi na zachowanie.

2. Drugi etap jest najbardziej pracochłonny i wymagający posiadania odpowiedniej wiedzy fachowej – archiwalia należy zakonserwować, zabezpieczyć, później uporządkować i opracować, jak również przygotować odpowiednie opisy i informacje o zasobach.

3. Wreszcie akta mają być udostępnione.

Trzymanie się mniej więcej takiego schematu postępowania i rzetelność poczynań, podyktowane są wielką rolą pełnioną przez archiwa. Dotyczy to oczywiście również osób odpowiedzialnych za kościelne zasoby archiwalne. Można nawet zaryzykować powiedzeniem, że te stare i szacowne instytucje kościelne wymagają jeszcze większej troski. Jednak z drugiej strony dostrzega się w tym względzie sporo zaniedbań, chociaż nie zawsze zawinionych.

I. Archiwa kościelne w Polsce początkami swojego istnienia sięgają jeszcze okresu średniowiecznego. Jednak na przestrzeni wieków uległy znacznym przekształceniom. W ich dziejach można rozróżnić 3 zasadnicze okresy.

a) Pierwszy okres obejmuje czasy Polski przedrozbiorowej. Charakteryzował się istnieniem szeregu archiwów takich jak: konsystorskie, kapitulne, pa-

¹ *Polski Słownik Archiwalny*, opr. A. Buchalski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952, s. 5-6.

rafialne, klasztorne, prowincji zakonnych. Sieć archiwów odpowiadała ówczesnym urządowi kościelnemu i systemowi ich kancelaryjnego urzędowania (powiedzmy to inaczej – systemowi ówczesnej kancelaryjnej „produkcji aktowej”). Zaznaczmy, że do połowy XIV w. był czas wyłącznego panowania dokumentu. Później był to okres księgi wpisów.

b) Początek nowego okresu w dziejach archiwów wypada na przełom XVIII i XIX w. Niektórzy nazywają to czasami archiwów pod panowaniem zaborców. W tym okresie skasowano pewne urzędy i instytucje kościelne; skasowano szereg klasztorów. Reorganizacji uległa również sieć administracji kościelnej (dotyczy to diecezji, ale nastąpiła też zmiana w funkcjonowaniu podziału prowincji zakonnych). W związku z tym zmianie uległa sieć archiwów. Pewne zasoby łączono, inne przenoszono, nawet dzielono, albo zasoby uległy rozproszaniu. Zagadnienie archiwów kształtowało się więc w zależności od usytuowania danej jednostki w jednym z trzech zaborów. Te wszystkie zmiany znalazły równocześnie odbicie w strukturze zasobu archiwalnego.

c) Wiek XX przyniósł odrodzenie Polski w nowych granicach państwowych, co uwarunkowało nową reorganizację sieci diecezjalnej. Kolejna reorganizacja odbyła się jeszcze po II wojnie światowej. To wpłynęło na powstanie nowej sieci archiwów i na zasoby tychże jednostek.

Zwracając uwagę na zmiany w sieci archiwów i na strukturę zasobu archiwalnego, nie możemy pominąć innej jeszcze sprawy. Używając języka bardziej popularnego, aniżeli fachowego, nazwijmy tę sprawę „bogactwem” zasobów archiwów kościelnych. Naturalnie owe zasoby uległy przez wieki znacznemu uszczupleniu. Jednak są tam dokumenty jeszcze z okresu utrwalania się u nas chrześcijaństwa, jak również z wczesnych wieków samej naszej państwowości. Są to zasoby dotyczące głównie życia kościelnego, ale równocześnie są archiwalia o znaczeniu kulturalnym, gospodarczym i społecznym. Zasoby archiwów kościelnych to świadek czasu minionego.

II. Znaczenie, różnorodność, a przede wszystkim ciągle powiększanie archiwaliów wpływały od dawna na konieczność porządkowania zbiorów. Różnie do tego podchodzono na przestrzeni wieków. Postępowanie w tym względzie w dawnych czasach można prześledzić odtwarzając dzieje poszczególnych archiwów. Dość dobrze to opisał np. bp W. Urban, długoletni dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu². W tym mieście dokumenty kościelne w średniowieczu przechowywano w pomieszczeniu nad zakrystią katedralną, w skrzyniach oznaczonych sygnaturami. Układ był rzeczowy i chronologiczny. Od poł. XV w. pojawiła się szafa na dokumenty, a unikając zniszczenia tychże dokumentów przez ciągle ich wykorzystywanie, sporządzano kopiarze.

² W. Urban, *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 1, Rzym 1970, s. VIII-XI.

W XVII w. kanonik Berg porządkując archiwum sporządził repertorium dokumentów. W drugiej poł. XIX w. sporządzono repertoria dokumentów w formie książek. Równocześnie z badań bpa W. Urbana wynika, że już w XV w. korzystano z dokumentów archiwum. Robiono to nawet dość często. Świadectwem podobnego korzystania z archiwum kościelnego do badań naukowych jeszcze w okresie średniowiecznym, są również słowa Jana Długosza umieszczone w „Liście dedykacyjnym” na wstępie jego dzieła: „Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego”³. Mówiąc o znaczeniu przekazów pisemnych zaznacza: „zapiski, ten jedyny sposób zabezpieczenia czynów i dzieł ludzkich”. Dalej dodaje, że pisząc swoje dzieło przebadał między innymi zasoby kościelne: „to co było po kościołach, składach oraz różnych miejscach rozproszone, to starałem się zebrać”. Również i dzisiaj archiwa kościelne budzą zainteresowanie różnego rodzaju badaczy – historyków, socjologów zainteresowanych zagadnieniami kultury. Na skutek tego zasoby archiwalne mają być udostępniane między innymi w celach badawczych. Wielkie znaczenie w tym względzie miała postawa pap. Leona XIII, który już w 1878 r. wspominał o zamiarze udostępniania papieskich archiwów w celach naukowych. Natomiast w 1891 r. ogłosił oficjalnie dostępność tychże archiwów.

III. Udostępniając archiwum należy uprzednio uporządkować i należyście opracować zasoby. Powinna być również informacja o samych zasobach.

W tym miejscu postawmy sobie pytanie, co na temat dbałości o archiwa i korzystanie z ich zasobów mówi aktualne prawo kościelne; „Kodeks Prawa Kanonicznego” (1983 r.). Przytoczymy tylko niektóre kanony dotyczące zagadnień nas interesujących⁴.

Naprzód należy zwrócić uwagę na obowiązek urzędnika archiwum w kurii: „w każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum” (kanon 486 § 2). Podobnie przy kurii powinno znajdować się archiwum historyczne: „Biskup diecezjalny winien zatroszczyć się także o utworzenie archiwum historycznego” (kanon 491 § 2). Ponadto ordynariusz ma otoczyć troską inne archiwa na terenie diecezji: „Biskup diecezjalny powinien zatroszczyć się o to, ażeby pilnie były przechowywane akta i dokumenty również archiwów kościołów katedralnych, kolegiackich i parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium, jak również o to, by sporządzone były w dwóch egzemplarzach inwentarze czyli katalogi. Jeden z nich ma być przechowywany w miejscowym archiwum, drugi zaś w archiwum diecezjalnym” (kanon 491 § 1). Jak wynika z powyższych słów, jest tam również ogólnie poruszone zagadnienie uporządkowania zasobów archiwalnych i nakaz sporządzenia inwentarza. Po-

³ J. Długosz, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1961, s. 1-2, 69, 70, 76.

⁴ Tłumaczenie polskie kanonów zaczerpnięto z wydawnictwa Pallottinum.

dobnie tę sprawę traktuje prawodawca, mówiąc o archiwum, tym razem kurialnym: „Powinien być sporządzony inwentarz, czyli katalog dokumentów znajdujących się w archiwum, z dołączeniem krótkiego opisu każdej pozycji” (kanon 486 § 3).

Wreszcie ogólnie jest potraktowana sprawa korzystania z zasobów archiwalnych. Zasadniczo jest ona pozostawiona decyzji biskupa: „By korzystać z akt i dokumentów, o których mowa w §§ 1 i 2, albo wypożyczać je, należy zachować normy ustanowione przez biskupa diecezjalnego” (kanon 491 § 3).

Tak schematycznie można ująć od strony prawa kościelnego funkcjonowanie archiwów kościelnych. Jeżeli prawodawca ogólnie ujął to zagadnienie, należy więc posłużyć się wszystkimi najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie archiwistyki, w tym i komputeryzacją. To ostatnie unowocześni, udoskonali, usprawni pracę w samym archiwum i usprawni korzystanie z jego zasobów. Stosując najnowsze osiągnięcia z dziedziny archiwistyki powszechnej, należy zawsze pamiętać o specyfice zasobów kościelnych. Ta ostatnia sprawa w niniejszej wypowiedzi została tylko zasygnalizowana. Jednak wszystkie powyższe zagadnienia są bardzo ważne dla funkcjonowania kościelnych archiwów.

IV. Chcąc usprawnić pracę archiwów, ułatwić korzystanie z jego zasobów, podać dobrą informację o tych zasobach itp., Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL w dniach 25-26 IX 1997 r. zorganizował sesję zatytułowaną: „Komputeryzacja archiwów kościelnych w Polsce”. Proponowany plan spotkania przedstawiał się następująco:

25 września

Ks. prof. dr hab. Marek Zahajkiewicz (OABMK Lublin) – *Polskie archiwa kościelne – liczące się zasoby i obiekt zainteresowań badawczych.*

Prof. dr hab. Bohdan Ryszewski (UMK Toruń) – *Problemy komputeryzacji archiwów.*

Dr Maciej Gołombiowski (UMK Toruń) – *Struktura zasobu archiwów kościelnych w okresie księgi wpisów.*

Ks. dr Henryk Borcz (AA Przemyśl) – *Struktura zasobu archiwów diecezjalnych w okresie nowożytnym (XIX i XX w.).*

O. dr Roland Prejs OFM Cap (Lublin) – *Struktura zasobu archiwów zakonów męskich.*

Dr Krystyna Trela (Warszawa) – *Struktura zasobu archiwów żeńskich zgromadzeń apostołskich.*

26 września

Ks. dr Konrad Lutyński (AAP Poznań) – *Wprowadzanie technik komputerowych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu.*

Prezentacje:

FOPAR standard opisu archiwaliów – mgr Wiesław Nowosad (UMK Toruń).
System Ewidencji Zasobu Archiwalnego SEZAM – dr Anna Laszuk (CPIA Warszawa).

SCRINIUM – dr Dariusz Bednarek (AP Wrocław).

ARCHIWUM baza danych do kompleksowej obsługi zasobu archiwum – mgr Tomasz Paluszyński (UAM Poznań).

PRACOWNIA – baza danych do obsługi pracowni udostępniania zbiorów – dr Halina Dudała i mgr Julia Dziwoki (AA Katowice).

Polska strona archiwalna w Internecie – dr Andrzej Biernat (NDAP Warszawa).

Tak ułożony program uwzględniał problem komputeryzacji archiwów, jak również specyfikę archiwów kościelnych, która powinna być uwzględniona przy tego rodzaju poczynaniach. Podzielono się równocześnie doświadczeniami z dziedziny dokonanej już komputeryzacji w niektórych archiwach kościelnych.